

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
МИКОЛАЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО
Факультет педагогіки та психології
Кафедра психології та соціальних наук

ЗАТВЕРДЖУЮ

Проректор

«31» серпня 2022 р.

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ
ПРАКТИКУМ З ПСИХОЛОГІЇ

Ступінь бакалавра

Рівень вищої освіти – перший (освітньо-професійний)

Галузь знань: 05 Соціальні та поведінкові науки

спеціальність: 053 Психологія

освітньо-професійна програма: Психологія

2022 – 2023 навчальний рік

Розробник: Бабаян Ю.О., доцент кафедри психології та соціальних наук,
кандидат психологічних наук, доцент (Бабаян Ю.О.)

Робоча програма затверджена на засіданні кафедри психології та соціальних наук

Протокол № 13 від « 27» серпня 2022 р.

Завідувач кафедри психології та соціальних наук

 (в.о. Литвиненко І.С.)

Анотація

Дисципліна «Практикум з психології» створює умови для соціального, культурного та професійного самовизначення особистості шляхом підвищення рівня психологічної культури, усвідомлення кожним власної індивідуальності та володіння механізмами самопізнання, саморозвитку та самореалізації. Вибіркова дисципліна «Практикум з психології»: а) базується на вивченні студентами загальної психології, вікової психології, психології міжособистісних стосунків та інтегрується з цими дисциплінами; б) слугує засвоєнню психологічних знань з основних проблем самопізнання та допоможе студентам зрозуміти індивідуальну своєрідність розвитку кожної особистості. в) сприяє досягненню розуміння механізмів самопізнання; г) надає можливість студентам бачити та правильно аналізувати шляхи та труднощі самопізнання; д) дає можливість обирати ефективні методики та вибудовувати свій власний план самопізнання. Цілісність і науковість запропонованого курсу забезпечується розглядом основних закономірностей процесу самопізнання особистості з метою особистісного і професійного самовдосконалення. Теоретичні знання та практичні вміння, засвоєні в процесі вивчення даної дисципліни дозволяють інтегрувати знання про особистість, що надзвичайно важливо в практичній професійній діяльності.

Ключові слова: психологія, психіка, свідомість, самосвідомість, особистість, діяльність, спілкування, психічний розвиток.

Abstract

The discipline "Psychology Workshop" creates conditions for social, cultural and professional self-determination of the individual by raising the level of psychological culture, awareness of their own individuality and mastery of the mechanisms of self-knowledge, self-development and self-realization. Elective discipline "Psychology Workshop": a) is based on the study of students of general psychology, age psychology, psychology of interpersonal relationships and integrates with these disciplines; b) serves to assimilate psychological knowledge on the main problems of self-knowledge and help students understand the individual uniqueness of the development of each individual. c) contributes to the understanding of the mechanisms of self-knowledge; d) gives students the opportunity to see and correctly analyze the ways and difficulties of self-knowledge; e) gives the opportunity to choose effective methods and build your own plan of self-knowledge. The integrity and scientificity of the proposed course is ensured by considering the basic laws of the process of self-knowledge of the individual for personal and professional self-improvement. Theoretical knowledge and practical skills acquired in the process of studying this discipline allow to integrate knowledge about the individual, which is extremely important in practical professional activities.

Keywords: psychology, psyche, consciousness, self-consciousness, personality, activity, communication, mental development.

1. Опис навчальної дисципліни

Найменування показників	Галузь знань, освітній ступінь	Характеристика навчальної дисципліни
		<i>денна форма навчання</i>
Кількість кредитів–5	Галузь знань 05 Соціальні та поведінкові науки	Нормативна
Індивідуальне науково-дослідне завдання: <u>складання психологічного портрету людини за результатами тестування</u>	Спеціальність 053 Психологія	<i>Рік підготовки:</i>
		1-й
Загальна кількість годин – 150 год.		<i>Семестр</i>
		1-й
Тижневих годин для денної форми навчання: I семестр: аудиторних – 2 год. самостійної роботи студента – 8 год.	Ступінь бакалавра	<i>Лекції</i>
		-
		<i>Практичні, семінарські</i>
		24 год.
		<i>Самостійна робота</i>
126 год.		
		Вид контролю: залік

Мова навчання – українська

Примітка.

Співвідношення кількості годин аудиторних занять до самостійної і індивідуальної роботи становить:

для денної форми навчання – 150 год: 26 год – аудиторні заняття, 124 год. – самостійна робота (15% / 85%)

2. Мета, завдання навчальної дисципліни та результати навчання

Мета курсу: засвоєння знань та набуття навичок з використання методик, спрямованих на вивчення психічних явищ.

Основні завдання курсу:

Завдання курсу:

- ознайомлення студентів із системою понять і засобів, що дозволяють збирати та аналізувати дані про індивідуальний розвиток людини;
- набуття студентами навичок роботи з конкретними психологічними методиками, які мають широку область застосування;
- набуття студентами умінь самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел;
- набуття студентами умінь практично вивчати психологічні особливості протікання психічних явищ людини.

Передумови для вивчення дисципліни. загальна психологія, вікова психологія. Навчальна дисципліна складається з 5-ти кредитів.

Програмні результати навчання:

ПР 1. Аналізувати та пояснювати психічні явища, ідентифікувати психологічні проблеми та пропонувати шляхи їх розв'язання.

ПР 2. Розуміти закономірності та особливості розвитку і функціонування психічних явищ в контексті професійних завдань.

ПР 3. Відповідально ставитися до професійного самовдосконалення, навчання та саморозвитку.

Згідно з вимогами ОПП студент оволодіває такими *компетентностями*:

I. Загальнопредметні:

ЗК 1. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

ЗК 4. Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.

ЗК 5. Здатність бути критичним і самокритичним.

II. Фахові:

СК 3. Здатність до розуміння природи поведінки, діяльності та вчинків.

СК 4. Здатність самостійно збирати та критично опрацьовувати, аналізувати та узагальнювати психологічну інформацію з різних джерел.

СК 7. Здатність аналізувати та систематизувати одержані результати, формулювати аргументовані висновки та рекомендації.

3. Програма навчальної дисципліни

Кредит 1. Дослідження пізнавальної сфери людини

Тема 1. Вступ до дисципліни

Мета та завдання курсу «Практикум з психології». Класифікація методів психологічного дослідження. Процедура проведення психологічного дослідження. Експериментальні та не експериментальні методи психології. Визначення методу тестів. Види тестів та їх характеристика. Основні вимоги щодо використання тестів в дослідженнях. Головні критерії якості тесту: надійність, валідність та дискримінальність. Недоліки та переваги методу тестів в психології.

Тема 2. Дослідження відчуття, сприймання, увага

Поняття про відчуття. Дослідження м'язово-суглобових відчуттів. Дослідження тактильного відчуття. Дослідження явищ адаптації та контрасту. Дослідження сприймання часу. Особливості сприймання форми при пасивному і активному дотику. Вимірювання ілюзії зорового сприймання. Визначення поняття «обсяг» уваги. Дослідження вибіркості уваги за допомогою методики Мюнстерберга та методики Торндайка. Дослідження розподілу уваги за допомогою коректурної проби Бурдона та цифрових таблиць. Визначення понять «стійкість» та «концентрація» уваги. Дослідження стійкості та концентрації уваги за допомогою методик «Кільця Ландольта», «Коректурна проба Бурдона», «Переплутані лінії», тесту П'єрона-Рузера. Визначення поняття «переключення» уваги. Дослідження переключення уваги за допомогою коректурної проби Бурдона та червоно-чорних таблиць Горбова-Шульте.

Тема 3. Пам'ять, мислення та увага

Роль пам'яті у пізнавальній діяльності людини. Дослідження оперативної пам'яті. Дослідження обсягу короткочасної пам'яті за методикою Джекобсона. Дослідження безпосереднього та опосередкованого запам'ятовування (Методика «Піктограма» О.Р.Лурія). Дослідження відмінностей між впізнаванням та відтворенням. Дослідження рівня розвитку аналітичності індуктивного мислення. Дослідження понятійного мислення (методика «Порівняння понять» та методика «Логіка зв'язків»). Дослідження логічного мислення за допомогою методик «Кількісні відносини», «Складні аналогії» та «Прості аналогії». Дослідження здатності до узагальнення та абстрагування за допомогою методики «Виключення зайвого». Дослідження індивідуальних особливостей уваги (визначення рівня складності уваги, ступеня фіксованості уявлень, гнучкості або ригідності уявлень, ступеня її оригінальності чи стереотипності). Дослідження особливостей творчої уваги за допомогою методики «Три слова», «Білі круги».

Кредит 2. Дослідження афективної сфери людини

Тема 4. Дослідження емоційної сфери людини

Дослідження тривожності за допомогою методики СпілбергаХаніна, Дж.Тейлора. Дослідження стресостійкості. Самооцінка власного емоційного стану. Дослідження рівня депресії А.Бека, Зунге, Жмурова. Методика діагностики «перешкод» у встановленні емоційних контактів (Б.Бойко).

Тема 5. Дослідження вольової сфери людини

Дослідження вольових якостей особистості. Дослідження рівня суб'єктивного контролю. Дослідження «сили волі» та рішучості. Дослідження наполегливості. Дослідження імпульсивності.

Кредит 3. Дослідження індивідуально-психологічних особливостей особистості

Тема 6. Дослідження темпераменту

Дослідження типу темпераменту за допомогою тесту-опитувальника ЕРІ за Г. Айзенком ; Тесту на визначення темпераменту за М.М.Обозовим; Методика визначення темпераменту за А.Беловим.

Тема 7. Дослідження характеру

Провідні риси характеру. Акцентуйовані риси характеру, їх класифікація (А.Є. Лічко, К.Леонгарда). Дослідження характеру за допомогою опитувальника Х.Смішека. Вивчення характерологічних властивостей за допомогою методики «Особистісний диференціал».

Тема 8. Дослідження здібностей

Дослідження спеціальних здібностей. Дослідження загальних творчих здібностей. Дослідження «комунікативних і організаторських здібностей» (КОЗ-2).

Кредит 4. Особистість у системі міжособистісних відносин

Тема 9. Дослідження особистості

Методика Р.Кеттела. Особливості типологічного підходу до вивчення особистості. Типології особистості. Особливості роботи з методикою Д.Олдхема і Л.Морріса.

Тема 10. Методи дослідження міжособистісного спілкування.

Дослідження стилю і структури міжособистісних стосунків та їх особливостей за допомогою методики Т. Лірі. Дослідження власного стилю поведінки під час суперечки між людьми за допомогою тесту К.Томаса. Дослідження міжособистісних стосунків у групі за методикою Дж. Морено «Соціометрія».

Кредит 5. Дослідження свідомості та самосвідомості особистості

Тема 11. Дослідження самооцінки особистості.

Дослідження самооцінки особистості. Дослідження рівня домагань особистості за допомогою моторної проби Шварцландера.

Тема 12. Тест незавершених речень.

Методика дослідження «незавершені речення» Сакса і Леві. Особливості застосування та інтерпретації результатів.

4. Структура навчальної дисципліни

Назви змістових модулів і тем	Кількість годин					
	усьо го	у тому числі				
		л	пр	лб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7
Кредит 1. ДОСЛІДЖЕННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ						
Тема 1. Вступ до дисципліни	10		2			8
Тема 2. Дослідження відчуття, сприймання, уваги	10		2			8
Тема 3. Дослідження пам'яті, мислення, уяви	10		2			8
Разом за кредитом 1	30	-	6			24
Кредит 2. ДОСЛІДЖЕННЯ АФЕКТИВНОЇ СФЕРИ ЛЮДИНИ						
Тема 4. Дослідження емоційної сфери людини	15		2			13
Тема 5. Дослідження вольової сфери людини	15		2			13
Разом за кредитом 2	30	-	4			26
Кредит 3. ДОСЛІДЖЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ						
Тема 6. Дослідження темпераменту	10		2			8
Тема 7. Дослідження характеру	10		2			8
Тема 8. Дослідження здібностей	10		2			8
Разом за кредитом 3	30	-	6			24
Кредит 4. ОСОБИСТІТЬ У СИСТЕМІ МІЖОСОБИСТІСНИХ ВІДНОСИН						
Тема 9. Дослідження особистості	15		2			13
Тема 10. Методи дослідження міжособистісного спілкування	15		2			13
Разом за кредитом 4	30	-	4			26
Кредит 5. ДОСЛІДЖЕННЯ СВІДОМОСТІ ТА САМОСВІДОМОСТІ ОСОБИСТОСТІ						
Тема 11. Дослідження самосвідомості та самооцінки людини	15		2			13
Тема 12. Тест незавершених речень.	15		2			13
Разом за кредитом 5	30	-	4			26
Усього годин	150	-	24			126

6. Теми практичних занять

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Дослідження пізнавальної сфери людини</i>		
1	Тема 1. Вступ до дисципліни	2
2	Тема 2. Дослідження відчуття, сприймання, уваги	2
3	Тема 3. Дослідження пам'яті, мислення, уяви	2
<i>Кредит 2. Дослідження афективної сфери людини</i>		
4	Тема 4. Дослідження емоційної сфери людини	2
5	Тема 5. Дослідження вольової сфери людини	2
<i>Кредит 3. Дослідження індивідуально-психологічних особливостей особистості</i>		
6	Тема 6. Дослідження темпераменту	2
7	Тема 7. Дослідження характеру	2
8	Тема 8. Вивчення активності і спрямованості особистості	2
<i>Кредит 4. Особистість у системі міжособистісних відносин</i>		
9	Тема 9. Дослідження особистості	2
10	Тема 10. Методи дослідження міжособистісного спілкування	2
<i>Кредит 5. Дослідження свідомості та самосвідомості особистості</i>		
11	Тема 11. Дослідження самосвідомості та самооцінки людини	2
12	Тема 12. Тест незавершених речень.	2
Разом:		24

7. Самостійна робота

Денна форма навчання

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
<i>Кредит 1. Дослідження особистості</i>		
Тема 1	Характеристика методів дослідження відчуттів у пізнавальній діяльності людини. Дослідження зорових відчуттів. Визначення абсолютних порогів слухової чутливості. Дослідження сприймання простору.	8
Тема 2	Дослідження обсягу уваги (за допомогою запам'ятовування літер та чисел), а також за методикою «Крапки». Теоретичні відомості щодо засобів покращення уваги. Вправи для тренування стійкості, концентрації, розподілу та об'єму зорової та слухової уваги.	8
Тема 3	Дослідження динаміки процесу заучування (довготривала пам'ять). Визначення домінуючого типу пам'яті. Теоретичні відомості щодо засобів покращення запам'ятовування. Дослідження факторів, які впливають на зберігання матеріалу в пам'яті. Вправи для покращення навичок запам'ятовування. Дослідження лабільності-ригідності мислення за допомогою методики «Словниковий лабіринт». Дослідження продуктивності уваги за допомогою чорно-білих фотографій тесту Роршаха. Дослідження творчої уяви за допомогою тестів Гілфорда.	8
		24
<i>Кредит 2. Дослідження афективної сфери людини</i>		
Тема 4	Дослідження диференціальних емоцій (К.Ізарда). Дослідження настроїв за допомогою теста Люшера. Дослідження емоційної чуйності. Дослідження емоційного відгукування (за А. Меграбіеном та Н. Епштейном).	13

Тема 5.	Дослідження наполегливості. Дослідження імпульсивності.	13
		26
<i>Кредит 3. Дослідження індивідуально-психологічних особливостей особистості</i>		
Тема 6.	Дослідження психологічної структури темперамента (Б.М. Смирнова). Дослідження сили нервової системи (теппінг-тест Є.П. Ільїна). Вплив темпераменту на індивідуальний стиль діяльності людини.	8
Тема 7.	Методика визначення типу характеру за К. Юнгом. Методика «Ваш характер». Тест «Чи сильний у Вас характер ?» за автором В.Рощаховським.	8
Тема 8.	Якісна і кількісна характеристика здібностей. Види здібностей. Формування та розвиток здібностей. Дослідження рівня загальних, розумових здібностей.	8
		24
<i>Кредит 4. Особистість у системі міжособистісних відносин</i>		
Тема 9	Мета, завдання та сфера застосування методики С.Деллінгера. Особливості інтерпретації.	13
Тема 10	Підбір методичного матеріалу (проведення діагностики за допомогою тестових методик)	13
		26
<i>Кредит 5. Дослідження свідомості та самосвідомості особистості</i>		
Тема 11	Основні методики для вивчення спрямованості особистості. Діагностика спрямованості і мотивації.	6
	Підготовка до контрольної роботи № 1	7
Тема 12	Індивідуально-наукове дослідне завдання: складання психологічного портрету людини за результатами тестування	8
	Підготовка до контрольної роботи № 1	5
		26
	Разом:	126

8. Індивідуальне науково - дослідне завдання

Основне завдання цього виду діяльності: Підготовка індивідуального завдання та його захист шляхом співбесіди забезпечить не лише поглиблення та деталізацію теоретичних знань, отриманих студентами на лекційних та практичних заняттях та в процесі їх самостійної роботи, але й прищеплення практичних умінь та навичок роботи обґрунтовані висновки.

Загальні вимоги до виконання індивідуального завдання:

- самостійність виконання;
- логічність і послідовність викладення матеріалу;
- повнота виконання завдання;
- обґрунтованість висновків;
- використання статистичної інформації та довідкової літератури;
- наявність конкретних пропозицій;
- якість оформлення;
- вміння захищати результати проведеного дослідження.

9. Форми роботи та критерії оцінювання

Рейтинговий контроль знань студентів здійснюється за 100-бальною шкалою:

Шкала оцінювання: національна та ECTS

ОЦІНКА ЄКТС	СУМА БАЛІВ	ОЦІНКА ЗА НАЦІОНАЛЬНОЮ ШКАЛОЮ	
		екзамен	залік
A	90-100	5 (відмінно)	5/відм./зараховано
B	80-89	4 (добре)	4/добре/ зараховано
C	65-79		
D	55-64	3 (задовільно)	3/задов./ зараховано
E	50-54		
FX	35-49	2 (незадовільно)	Не зараховано

Форми поточного та підсумкового контролю. Комплексна діагностика знань, умінь і навичок студентів із дисципліни здійснюється на основі результатів проведення поточного й підсумкового контролю знань (КР). Поточне оцінювання (індивідуальне, групове і фронтальне опитування, самостійна робота, самоконтроль). Завданням поточного контролю є систематична перевірка розуміння та засвоєння програмового матеріалу, виконання практичних, лабораторних робіт, уміння самостійно опрацьовувати тексти, складання конспекту рекомендованої літератури, написання і захист реферату, здатності публічно чи письмово представляти певний матеріал.

Критерії оцінювання відповідей на практичних заняттях:

Студенту виставляється **відмінно**: вільне володіння науковою термінологією, легка орієнтація в тематиці дисципліни та міждисциплінарних зв'язках, творчо-пошуковий підхід під час відповідей із застосуванням позапредметних знань, наведення прикладів, порівняння і аналіз навчального матеріалу, системне бачення предмету.

Студенту виставляється **дуже добре**: добре знання матеріалу, незначні помилки і неточності у відповідях, швидке орієнтування при розв'язанні навчальних завдань, достатньо високий рівень загальної обізнаності з предмету та адаптивності при доборі потрібного матеріалу.

Студенту виставляється **добре**: володіння певним обсягом навчального матеріалу, здатність його аналізувати, використання на достатньому рівні знань та вмінь для формулювання висновків, несуттєві неточності у відповідях.

Студенту виставляється **достатньо**: задовільний рівень знань матеріалу, здатність його аналізувати під керівництвом викладача, розуміння окремих понять, суттєві неточності у відповідях.

Студенту виставляється мінімальний **задовільно**: поверхневе знання змісту тем з дисципліни, труднощі при використанні понятійного апарату, відсутність міцних логічних зв'язків і послідовності у розумінні навчального предмету, відповіді на додаткові запитання майже не розкривають значення і суті матеріалу.

Кількість балів у кінці **семестру** повинна складати від 250 до 500 балів (за 5 кредитів), тобто сума балів за виконання усіх завдань.

Відповідний **розподіл балів, які отримують студенти за 5 крд**

Поточне оцінювання та самостійна робота											Контр ольна	Накопич увальні бали/сум а	
90			90		90			90		90			
1 кредит			2 кредит		3 кредит			4 кредит		5 кредит		50	500/100*
T 1	T 2	T 3	T 4	T 5	T 6	T 7	T 8	T 9	T 10	T 11	T 12		
10	10	10	20	20	10	10	10	20	20	20	20		
20	20	20	25	25	20	20	20	25	25	25	25		

*Примітка. Коефіцієнт для іспиту – 0,6. Іспит оцінюється в 40 б.

10. Засоби діагностики

Засобами діагностики та методами демонстрування результатів навчання є: завдання до практичних занять, завдання для самостійної та індивідуальної роботи (зокрема есе, реферати), презентації результатів досліджень, тестові завдання, контрольні роботи.

11. Методи навчання

Усний виклад матеріалу: наукова розповідь, спрямована на аналіз фактичного матеріалу; пояснення – вербальний метод навчання, за допомогою якого розкривається сутність певного явища, закону, процесу; проблемне навчання, робота з підручником та додатковими джерелами, ілюстрація – метод навчання, який передбачає показ предметів і процесів у їх символічному зображенні (малюнки, схеми, графіки та ін.); презентація лекцій, ділові, рольові, ситуативні ігри, навчальний тренінг.

12. Рекомендована література

Базова література

1. Волошина В.В. Загальна психологія: Практикум: навч. посібн. / Волошина В.В., Долинська Л.В., Ставицька С.О. 4-те вид. К.: Каравела, 2019. 280 с. // <https://studfile.net/preview/5303973/>
2. Пашукова Т.І. Практикум із загальної психології / Пашукова Т.І., Допіра А.І., Дьяков Г.В. та ін.; за ред. Т.І. Пашукової. К.: Знання, 2006. 203 с. // <https://www.klex.ru/97n>
3. Практикум із загальної психології / Укл. Н. М. Атаманчук. 2-е вид., випр. і доп. Полтава: Видавництво «Сімон», 2017. 183 с. // <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7665>
4. Психологія : навч. посіб. / Іван Русинка. 2-ге вид., переробл. і доповн. К.: Знання, 2011. 407 с. // <https://pidru4niki.com/1584072040469/psihologiya/psihologiya>

Допоміжна література

1. Абрамова Г.С. Введение в практическую психологию / Г.С. Абрамова. М.: Академия, 1995. 237 с.
2. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С.Урбина. 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 688 с.
3. Бажутина С.Б. Практическая психология в вузе и школе / Бажутина С.Б., Воронина Г.Г., Булах И.П. Луганск, 2000. 206 с.
4. Битянова М.Р. Организация психологической работы в школе / М.Р.Битянова. М.: Совершенство, 1998. 298 с.
5. Варій М.Й. Психологія особистості: навч. пос. К.: Центр навчальної літератури, 2008. 592 с. <https://pidru4niki.com/19991130/psihologiya/psihologiya>
6. Волошок О.В. Практикум із психології: навч.-метод. Посібник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 96 с.
7. Глуханюк Н.С. Практикум по общей психологии / Глуханюк Н.С., Дьяченко Е.В., Семенова С.Л. М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та, 2006. 224 с. // <https://www.klex.ru/91c>
8. Зелінська Т.М. Практикум із загальної психології: навчальний посібник / Т.М. Зелінська. К.: Каравела, 2008. 218 с.
9. Основы психологии. Практикум / [ред.-сост. Л.Д.Столяренко]. Ростов н/Д: Изд-во Феникс, 2000. 576 с.
10. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / А.А.Крылов, С.А.Маничева. СПб Питер, 2003. 560 с. // <https://www.klex.ru/7sh>

Інформаційні ресурси

1. <http://chitalka.info>
2. <http://pidruchniki.ws>
3. <http://studentam.net.ua/>
4. <http://www.ikpp.npu.edu.ua/>